

Μνήμων

Τόμ. 40 (2023)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΕΑΚΑΝΙΚΑ, Από την Αυστρία στις ΗΠΑ: Οι Έλληνες και τα άλλα έθνη στις εφημερίδες της νεολαίας (1859-1865) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΘΥΡΗΣ, Η αποικιακή δημόσια Διοίκηση τον 19ο αιώνα: Η περίπτωση της Indian Civil Service ● ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΥΛΗ, Οι αχρητογράφητοι άνθρωποι της Σμόρνης ● ΡΟΔΗΣ ΛΟΧΑΙΤΗΣ, Η «μακρά διάρκεια» των Μαρξολεϊκικών ● ΠΟΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ, «Αιτούμεν άμεσον απομάκρυνσην τούτου». Οι προσηγορικοί σύλλογοι του Μεσοπολέμου απέναντι στους «σατραπίσκους» υπάλληλους των υπηρεσιών της αποκατάστασης ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΡΕΜΜΥΓΑ, Απόπειρα προσέγγισης μιας ιστορικής τομής: Πόλεμος και Κατοχή στα μηχανουργεία του Πειραιά ● ΡΑΥΜΟΝΔΟΣ ΑΛΒΑΝΟΣ, Η επικοινωνία του Πολέμου και ο πόλεμος της επικοινωνίας. Ο πολιτικός λόγος των δύο αντιπάλων του ελληνικού Εμφυλίου μέσα από τον Τύπο

50 ΧΡΟΝΙΑ ΕΜΝΕ: ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Έφη Αβδελά, Αντώνης Λιάκος, Αλέξης Πολίτης, Σοφία Ματθαίου, Παναγιώτης Δ. Μιχαηλίδης, Πόπη Πολέμη, Χρήστος Τριανταφύλλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Σάκης Δημητριάδης, Ηλίας Κολοβός, Ελένη Κυριακίδου, Χρήστος Λούκος, Ιωάννα Πετροπούλου, Βάσω Σειργιάνου, Μάριος Δημητριάδης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ελευθερία Ζέη, Νικόλας Πάσις, Βαγγέλης Σαράφης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, Χρήστος Λούκος, Ολγα Κατσιαρόδη-Hering, Κατερίνα Δέδε, Χρήστος Χατζηκωστήρ, Ανείας Καπουράνης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου

40

ΑΘΗΝΑ 2023

Η επικοινωνία του Πολέμου και ο πόλεμος της επικοινωνίας

ΡΑΥΜΟΝΔΟΣ ΑΛΒΑΝΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.39709](https://doi.org/10.12681/mnimon.39709)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΛΒΑΝΟΣ Ρ. (2025). Η επικοινωνία του Πολέμου και ο πόλεμος της επικοινωνίας: Ο πολιτικός λόγος των δύο αντιπάλων του ελληνικού Εμφυλίου μέσα από τον Τύπο. *Μνήμων*, 40, 141–164.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.39709>

ΡΑΪΜΟΝΔΟΣ ΑΛΒΑΝΟΣ

Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΥΠΟ

Κάθε πόλεμος συνοδεύεται και με μια σύγκρουση στο επίπεδο της επικοινωνίας. Πάντα οι αντίπαλοι εκπέμπουν στρατηγικά επιλεγμένες (αληθείς ή ψευδείς) πληροφορίες, είτε για την ανύψωση του ηθικού των δικών τους μαχητών είτε για την υπονόμηση του ηθικού των αντιπάλων. Οι πληροφορίες που μεταδίδουν, εντάσσονται σε ένα οργανωμένο σχέδιο προπαγάνδας.

Ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός της προπαγάνδας δόθηκε από τους Jowett και O'Donnell: προπαγάνδα είναι η σκόπιμη και συστηματική προσπάθεια να διαμορφωθούν αντιλήψεις, να χειραγωγηθούν σχήματα γνώσης και να καθοδηγηθεί μια συμπεριφορά με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούνται οι επιθυμίες του προπαγανδιστή.¹ Η προπαγάνδα βασίζεται σε σύμβολα, για να πετύχει τον σκοπό της που δεν είναι άλλος από τη χειραγωγή των συλλογικών στάσεων. Οι προπαγανδιστές προσπαθούν να επηρεάσουν τα άτομα, ώστε να οδηγηθούν προς μια συμπεριφορά «σαν να ήταν δική τους απόφαση».

Πολύ μεγάλη ήταν η επιτυχία της προπαγάνδας στην Αμερική, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην κινητοποίηση των απρόθυμων Αμερικανών, ώστε να πολεμήσουν και ενδεχομένως και να θυσιάσουν τη ζωή τους στη μακρινή Ευρώπη. Ο επικεφαλής της επιτροπής «Δημόσιας Πληροφόρησης» George Creel έγραψε αργότερα στο βιβλίο του με τίτλο *How we advertised America* [Πώς διαφημίσαμε την Αμερική] ότι είδε την αποστολή του ως «έναν αγώνα για να κατακτήσει το μυαλό των ανθρώπων» και να μεταστρέψει τις πεποιθήσεις τους υπέρ του πολέμου. Ο ίδιος θεωρούσε ότι η πρώτη γραμμή της μάχης περνούσε από κάθε σπίτι και χρη-

---

1. G. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Καλιφόρνια, Sage, 1999, σ. 6.

σιμοποίησε όλα τα δυνατά μέσα (διαφημίσεις, φυλλάδια, βιβλία, λόγοι πολιτών υπέρ του Πολέμου κ.ά.), για να επηρεάσει τους συμπολίτες του. Μεταξύ άλλων, κυκλοφόρησε ιστορίες αγριότητων, προκειμένου να αποδώσει «διαβολικά» χαρακτηριστικά στον αντίπαλο, όπως το ότι η σφαγή των Αρμενίων από τους Οθωμανούς έγινε μετά από γερμανική ενθάρρυνση ή ότι οι Γερμανοί βασάνιζαν τους τραυματίες αιχμαλώτους τους.²

Παρά το γεγονός ότι μεταπολεμικά υπήρξαν αμφισβητήσεις μέσα στην αμερικανική κοινωνία για τον τρόπο που είχε επιλέξει η αμερικανική κυβέρνηση να «επικοινωνήσει» τον Πόλεμο, πολλοί σημαντικοί θεωρητικοί της επικοινωνίας, την περίοδο του Μεσοπολέμου, όπως ο πολιτικός επιστήμονας Harold Lasswell, ο δημοσιολόγος Walter Lipman και ο «πατέρας» των δημοσίων σχέσεων Edward Bernays, θεωρούσαν ότι η προπαγάνδα ήταν απαραίτητο εργαλείο για την κοινωνική οργάνωση του λαού, ο οποίος χρειαζόταν καθοδήγηση με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτυγχάνεται η συναίνεσή του. Η προπαγάνδα εντάχθηκε στο πλαίσιο της «επιστημονικής» απόσπασης της συναίνεσης από τα μεγάλα πλήθη («social engineering of consent») χωρίς τη χρήση βίας. Επρόκειτο για τη μεταφορά από τις θετικές επιστήμες μιας «μηχανικής» της εξουσίας, με την οποία θα εξασφαλιζόταν αναίμακτα η ηγεμονία των ανώτερων οικονομικά και κοινωνικά τάξεων. Συνεπώς, η προπαγάνδα ήταν, υπό αυτήν την οπτική, απαραίτητο εργαλείο διακυβέρνησης μιας ομάδας «φωτισμένων» κυβερνώντων (κατά το πλατωνικό πρότυπο των βασιλιάδων-φιλοσόφων, όπως περιγράφεται στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα), οι οποίοι είχαν απέναντί τους ένα ανίκανο (κατά τη γνώμη τους) να πάρει αποφάσεις πλήθος. Αν και, στο παρελθόν, οι ηγεμόνες αυτού του πλήθους μπορούσαν να επιβάλλουν τη θέληση τους στο πλήθος με τη βία, αυτό δεν μπορούσε πλέον να συμβαίνει στην εποχή των κοινοβουλευτικών καθεστώτων, της μαζικής εκπαίδευσης και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Η προπαγάνδα είχε ουδέτερες ή θετικές προσλήψεις κατά τον Μεσοπόλεμο, κάτι που πήγαζε από τη γενικότερη καχυποψία των κυρίαρχων τάξεων των δυτικών κοινωνιών απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα και στην ικανότητα των πολλών να παίρνουν σημαντικές αποφάσεις. Η άνοδος των φασιστικών καθεστώτων σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ήταν, ως ένα βαθμό, αποτέλεσμα αυτής της διάχυτης καχυποψίας. Συνεπώς, δεν είναι παράξενο ότι οι απόψεις του Bernays και άλλων θεωρητικών των δημοσίων σχέσεων και της προπαγάνδας αποτέλεσαν πρότυπο για τον ηγέτη

2. Στο ίδιο, σ. 215· R. Heath, T. Coombs, *Today's Public Relations. An introduction*, Thousand Oaks, Sage, 2006, σ. 56.

της ναζιστικής Γερμανίας Αδόλφο Χίτλερ, ο οποίος, θέλοντας να αντιγράψει την επιτυχία της χειραγώγησης της κοινής γνώμης στην Αμερική κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επιχείρησε να εφαρμόσει ανάλογες μεθόδους στη χώρα του. Ο Χίτλερ, όπως και ο Bernays, αμφισβητούσε την ικανότητα των ανθρώπων να παίρνουν ορθολογικές και υπεύθυνες αποφάσεις. Για να κινητοποιηθεί αυτό το, κατά τον Χίτλερ, «μεγάλο ηλίθιο κοπάδι» των ανθρώπων, έπρεπε να χρησιμοποιούνται εκτενώς σύμβολα και μια γλώσσα που να απευθύνεται στο συναίσθημα και όχι στη λογική.³ Για να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια τα λόγια του Χίτλερ από το διάσημο βιβλίο του *Ο αγών μου*:

Η αντίληψη των μεγάλων μαζών είναι πολύ περιορισμένη, η εξυπνάδα τους πολύ μικρή, αλλά η δύναμη της λήθης είναι τεράστια. Συνεπώς, η αποτελεσματική Προπαγάνδα πρέπει να περιοριστεί σε πολύ λίγα σημεία, τα οποία θα επαναλαμβάνει, μέχρι και το τελευταίο άτομο να κατανοήσει αυτό που θέλετε εσείς να καταλάβουν από το σύνθημά σας.⁴

Δρώντας προς αυτήν την κατεύθυνση, ο υπουργός Προπαγάνδας του Χίτλερ Γιόζεφ Γκέμπελς θεωρούσε ότι η προπαγάνδα μπορούσε με μια μελετημένη και οργανωμένη δόμηση των πληροφοριών (ανεξάρτητα από το αν είναι αληθείς ή ψευδείς) να υπονομεύσει κοινά αποδεκτές ιδέες και αξίες, και να τις αντικαταστήσει με άλλες. Σύμφωνα με τα δικά του λόγια:

Δεν θα ήταν αδύνατο να αποδείξουμε με επαρκή επανάληψη και με την κατανόηση της ψυχολογίας των ανθρώπων στους οποίους απευθυνόμαστε, ότι ένα τετράγωνο είναι στην πραγματικότητα ένας κύκλος. Άλλωστε τι είναι ένα τετράγωνο και ένας κύκλος; Είναι απλές λέξεις και οι λέξεις μπορούν να διαμορφωθούν έτσι, ώστε να μεταμφιέσουν τις ιδέες.⁵

Ο Γκέμπελς πίστευε ότι ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί η χειραγώγηση των μαζών ήταν μέσω της ψυχαγωγίας και όχι του πολιτικού λόγου. Το αποτέλεσμα ήταν εκατομμύρια Γερμανοί να σχηματίζουν ουρές αναμονής, για να «ψυχαγωγηθούν» από κινηματογραφικές ταινίες

3. C. Weaver, J. Motion, J. Roper, «From Propaganda to Discourse (and Back Again): Truth, Power, the Public Interest, and Public Relations», Jacquie L'Etang, Magda Pieczka (επιμ.), *Public Relations, Critical Debates and Contemporary Practice*, Νιου Τζέρσεϊ, LEA, 2006, σ. 11-13.

4. Παρατίθεται στο: M. Kunczik, *Images of Nations and International Public Relations*, Νιου Τζέρσεϊ, LEA, 1997, σ. 194.

5. C. Weaver κ.ά., «From Propaganda», ό.π., σ. 10.

που δαιμονοποιούσαν τους Εβραίους και άλλους εχθρούς του Χίτλερ και υπέβαλλαν με έμμεσο τρόπο (απευθυνόμενες στο συναίσθημα) τις στρατηγικές επιλογές της ηγεσίας του Γ' Ράιχ.⁶ Τα πρωτοφανή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας που συντελέστηκαν από το ναζιστικό καθεστώς οδήγησαν στην απαξίωση και της έννοιας της προπαγάνδας. Σήμερα η προπαγάνδα ως έννοια έχει αρνητική χροιά και θεωρείται καταδικαστέα από την πλειονότητα των ανθρώπων.

Παραφράζοντας τον γνωστό ορισμό του Clausewitz (σύμφωνα με τον οποίον ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα), «η προπαγάνδα είναι η συνέχιση του πολιτικού λόγου με άλλα μέσα», όπου τα «άλλα μέσα» είναι η συστηματική και οργανωμένη άσκηση βίας. Στο επίπεδο του πολιτικού λόγου η άσκηση βίας είναι η παραποίηση της αλήθειας. Η προπαγάνδα «βιάζει την αλήθεια»⁷, κάτι που, όπως θα δούμε, συνέβη και από τους δύο αντιπάλους του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου.

Σε αυτό το άρθρο θα επιχειρήσουμε μια πρώτη προσέγγιση των τρόπων επικοινωνίας των δύο στρατοπέδων του ελληνικού Εμφυλίου και του πολιτικού λόγου που χρησιμοποίησαν. Θα βασιστούμε κυρίως στα δημοσιεύματα της εφημερίδας *Εξόρμηση* και του περιοδικού *Δημοκρατικός Στρατός* καθώς και στα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Καθημερινή*, *Μακεδονία*, *Το Φως*, *Ακρόπολις*, *Ελληνικός Βορράς*, *Το Βήμα*. Τα δύο πρώτα έντυπα τυπώνονταν από τον εκδοτικό μηχανισμό που είχε οργανώσει το ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και ουσιαστικά εξέφραζαν τη γραμμή της ηγεσίας του κόμματος.

Αντίθετα, τα λεγόμενα «αστικά» φύλλα είχαν μια πιο ανεξάρτητη γραμμή, καθώς δεν ήταν κρατικά αλλά ανήκαν σε ιδιώτες. Αυτό, βέβαια, δεν σήμαινε ότι ήταν ελεύθερα να γράφουν ό,τι θέλουν. Μετά την απελευθέρωση, ναι μεν δεν υπήρχε πλέον η προληπτική λογοκρισία της περιόδου Μεταξά, αλλά η έκτακτη νομοθεσία του Εμφυλίου καθιστούσε σχετική την έννοια της ελευθεροτυπίας.⁸ Ο αναγκαστικός νόμος 509/1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» προέβλεπε ότι όποιος επεδίωκε την εφαρμογή ιδεών που είχαν έκδηλο σκοπό τη «διά βιαίων

6. R. E. Hiebert, «Public relations and propaganda in framing the Iraq war: a preliminary review», *Public Relations Review* 29 (2003), σ. 223.

7. Κ. Δοξιάδης, *Προπαγάνδα*, Αθήνα, Νήσος, 2016, σ. 37.

8. Γιάννης Γκλαβίνας, «Η λογοκρισία την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974)», Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Καχεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2017, σ. 169.

μέσων» ανατροπή του πολιτεύματος, του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπαση μέρους της επικρατείας, ή ενεργούσε προσηλυτισμό υπέρ της εφαρμογής τους, τιμωρούνταν με ισόβια φυλάκιση ή με θάνατο ή, αν ήταν απλά συνεργός, με φυλάκιση για κάποια έτη.⁹ Όμως, ανεξάρτητα από το νομοθετικό πλαίσιο, στην πραγματικότητα οι προαναφερθείσες εφημερίδες ήταν απολύτως ταυτισμένες με τις πολιτικές θέσεις της κυβέρνησης και στρατευμένες στην προσπάθεια «συντριβής του συμμοριτισμού».

Αυτή η μελέτη θα εστιάσει στη δεύτερη φάση του Εμφυλίου, στην περίοδο δηλαδή της κορύφωσης των συγκρούσεων, από τον Δεκέμβριο του 1947 (σχηματισμός κυβέρνησης από το ΚΚΕ) μέχρι το τέλος της σύγκρουσης, τον Αύγουστο του 1949.¹⁰ Σε αυτήν τη φάση τα δύο μεγάλα κόμματα της εποχής, το Λαϊκό και οι Φιλελεύθεροι, συμμετείχαν σε κυβέρνηση συνασπισμού, υπό τον κεντρώο Θεμιστοκλή Σοφούλη. Συνεπώς, οι εφημερίδες της εποχής, παρά τις τεράστιες διαφορές τους από την εποχή του Εθνικού Διχασμού, είχαν μια σχετικά κοινή γραμμή ως προς την αντιμετώπιση του κοινού εχθρού. Σε αυτήν την οξύτατη φάση του Εμφυλίου (όταν πλέον υπήρχαν δύο κυβερνήσεις που διεκδικούσαν την εξουσία στη χώρα), δεν συμπεριλαμβάνονται στη μελέτη μας δημοσιεύματα του Ριζοσπάστη, ο οποίος τέθηκε εκτός νόμου τον Οκτώβριο του 1947.¹¹

Ο ελληνικός Εμφύλιος

Η περίοδος του Μεσοπολέμου και ιδίως οι δύσκολες συνθήκες της Κατοχής είχαν ως αποτέλεσμα τον διχασμό και την πτώση της ελληνικής κοινωνίας. Οι μετριοπαθείς φωνές που καλούσαν τις δύο πλευρές να χωρήσουν σε ειρηνικό συμβιβασμό, σταδιακά παραμερίστηκαν και επικράτησαν οι απόψεις για ένοπλη αναμέτρηση, ώστε να επιτευχθεί η κυριαρχία επί του αντιπάλου.¹²

9. Αλκμήνη Φωτιάδου, «Υπάρχει νομική κουλτούρα ελευθερίας της έκφρασης στην Ελλάδα;», Π. Πετσίνη, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας*, ό.π., σ. 44.

10. Για μια πληρέστερη ανάλυση των χαρακτηριστικών κάθε φάσης του Εμφυλίου, βλ. Ραϋμόνδος Αλβανός, *Ο ελληνικός εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2022, σ. 104-108.

11. Κώστας Καρπόζηλος, «Αντικομμουνισμός και λογοκρισία», Π. Πετσίνη, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας*, ό.π., σ. 62.

12. Για τον ελληνικό Εμφύλιο υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Για ένα συνολικό έργο που παρουσιάζει τόσο τις πολιτικές όσο και τις κοινωνικές διαστάσεις της μεγάλης αυτής σύγκρουσης, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014.

Στις 11 και 12 Σεπτεμβρίου 1947, στη Γιουγκοσλαβία, και συγκεκριμένα κοντά στις όχθες της λίμνης Μεγάλης Πρέσπας, συνεδρίασε η 3η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και σε αυτήν λήφθηκε μια ξεκάθαρη απόφαση: ο Δημοκρατικός Στρατός θα επεδίωκε «την απελευθέρωση ολόκληρης της Μακεδονίας – Θράκης με κέντρο τη Θεσσαλονίκη». Ο στόχος αυτός θα επιτυγχανόταν με μαζική υποχρεωτική στρατολόγηση Ελληνίδων και Ελλήνων, ώστε να τριπλασιαστεί η δύναμη του ΔΣΕ (που τότε ήταν γύρω στους 24.000).

Στις 17 Οκτωβρίου 1947, ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε την έκκληση του Μάρκου Βαφειάδη «Όλοι στ' Άρματα» και αμέσως η κυβέρνηση προχώρησε στην απαγόρευση της κυκλοφορίας του *Ριζοσπάστη* καθώς και κάθε άλλου εντύπου που υποστήριζε ή υποκινούσε την «ανταρσία». Στα μέσα Νοεμβρίου του 1947, ο Νίκος Ζαχαριάδης εγκαταστάθηκε στο Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ και, δυο εβδομάδες αργότερα, η ηγεσία του ΚΚΕ αποφάσισε ότι η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (ΠΔΚ) έπρεπε να σχηματιστεί στις περιοχές της «ελεύθερης Ελλάδας», πριν κλείσει ο χρόνος. Παράλληλα, αποφασίστηκε να σχηματιστεί τακτικός στρατός που θα υπερασπιζόταν μια εδαφική επικράτεια, ώστε να διεκδικήσει αναγνώριση από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες. Τελικά, καμία χώρα στον πλανήτη δεν αναγνώρισε την ΠΔΚ, καθώς η Σοβιετική Ένωση δεν ήθελε να διακινδυνεύσει μια ανοιχτή σύγκρουση με τους Αμερικανούς.

Μετά τον Δεκέμβριο του 1947, υπήρχαν δύο κυβερνήσεις και δύο στρατοί που διεκδικούσαν την εξουσία. Η κυβέρνηση της Αθήνας έθεσε εκτός νόμου το ΚΚΕ, που ανοιχτά καλούσε σε γενικό ξεσηκωμό για ένα «δεύτερο αντάρτικο», ενάντια στη «νέα κατοχή»,¹³ και ο στόχος της ήταν μέσω του Εθνικού Στρατού να σταματήσει οποιαδήποτε «συμμοριακή» δράση αμφισβητούσε την εξουσία της «νόμιμης» κυβέρνησης της χώρας, η οποία είχε προκύψει μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946, από τις οποίες όμως απείχε το ΚΚΕ.

Στην κατεστραμμένη, μετά τη σκληρή Κατοχή, Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να μπορέσουν να πολεμήσουν τόσες χιλιάδες άνθρωποι χωρίς την προμήθεια σημαντικών ποσοτήτων πυρομαχικών, τροφίμων και άλλων εφοδίων από το εξωτερικό. Ο ελληνικός Εμφύλιος ήταν, σε παγκόσμια κλίμακα, το πρώτο σημαντικό επεισόδιο του Ψυχρού Πολέμου, και η Ελλάδα ο πρώτος τόπος που πολέμησαν (δι' αντιπροσώπων, βέβαια) οι δύο τότε υπερδυνάμεις, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η πολιτική θεωρήθηκε ότι είχε εξαντλήσει πλέον τα όριά της και οι στρατοί είχαν τώρα τον πρώτο

13. Ρ. Αλβανός, *Ο ελληνικός εμφύλιος*, ό.π., σ. 112, 113.

λόγο. Ένα από τα σημαντικότερα όπλα κάθε στρατού ήταν η προπαγάνδα, την οποία και τα δύο στρατόπεδα ανέφεραν ως «διαφώτιση».

Η οργανωμένη «διαφώτιση» από τον ΔΣΕ

Η σημασία που απέδιδε η ηγεσία του ΔΣΕ στην προπαγάνδα φαίνεται από το γεγονός ότι ο ίδιος ο ηγέτης του ΚΚΕ, ο Ζαχαριάδης, γράφει, τον Απρίλιο του 1948, στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*, στο άρθρο του με τίτλο «Όλοι στ' άρματα» τα εξής:

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι υπάρχει μια ορισμένη υποτίμηση για τη διαφώτιση, ενώ είναι ένα από τα πιο γερά όπλα, ο μισός πόλεμος, θα μπορούσε κανένας να πει, τόσο στο ρόλο που παίζει για να κρατά το στρατό μας σε ανώτερο μαχητικό επίπεδο με ακμαίο το ηθικό, όσο και με τη δουλειά της που πρέπει να κάνει στις αντίπαλες δυνάμεις. Έχουμε όλη τη δυνατότητα να αναπτύξουμε τη διαφωτιστική δουλειά μας και να την κάνουμε αντάξια του προσορισμού της. Και αυτό πρέπει να επιδιώξουμε με αποφασιστικότητα.¹⁴

Σύμφωνα με το άρθρο ενός άλλου στελέχους του ΔΣΕ, «Χτύπημα και διαφώτιση. Διαφώτιση και χτύπημα. Μαζί συνδυασμένα και τα δύο, αυτό πρέπει να είναι το σύνθημά μας». Κατά το ίδιο στέλεχος, επιβαλλόταν στον Πόλεμο αυτόν «να υπάρχει καταμερισμός εργασίας, σχεδιασμός με προοπτική και σχέδιο δουλειάς».¹⁵

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα στελέχη του ΔΣΕ έδιναν μεγάλη σημασία στη μάχη της «διαφώτισης» (όπως την ονόμαζαν) ή αλλιώς στη μάχη της προπαγάνδας, η οποία θεωρούνταν «ο μισός πόλεμος». Ενδεικτικό αυτής της σημασίας είναι το ότι στα δελτία επιχειρήσεων που έστελναν οι μονάδες του ΔΣΕ, αναφερόταν πάντα ως μέρος της πολεμικής τους δράσης και η διανομή «διαφωτιστικού υλικού».¹⁶

Το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ διέθετε δύο τυπογραφικές μηχανές στην περιοχή των Πρεσπών, όπου βρισκόταν το λεγόμενο «ελεύθερο επαναστατικό τυπογραφείο».¹⁷ Εκεί εκδίδονταν η δεκαπενθήμερη εφημερίδα *Εξόρμηση*, το περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*, το ημερήσιο δελτίο πληροφο-

14. Περ. *Δημοκρατικός Στρατός*, Απρίλης 1948, σ. 125, άρθρο με τίτλο «Χαρακτήρας, μέσα και οργάνωση της διαφώτισης στο ΔΣΕ».

15. Α. Ελευθερίου, λοχαγού Π. Ε., «Η διαφωτιστική δουλειά στις μοναρχοφασιστικές δυνάμεις», περ. *Δημοκρατικός Στρατός*, Ιούλης 48, σ. 308.

16. Στο ίδιο.

17. *Εξόρμηση*, 17.7.1948, σ. 7, άρθρο με τίτλο «Ελεύθερο Επαναστατικό Τυ-

ριών, προκηρύξεις καθώς και διάφορα έντυπα πολιτικοοικονομικού περιεχομένου.¹⁸ Στις μεραρχίες και στα αρχηγεία υπήρχαν Επιτροπές Διαφώτισης, υπό τη διεύθυνση των Πολιτικών Επιτρόπων, καθώς και πολεμικοί ανταποκριτές που υπάγονταν απευθείας στο Γενικό Αρχηγείο. Η διαφώτιση στα τάγματα και στους λόχους γινόταν από τους Πολιτικούς Επιτρόπους.¹⁹

Προκειμένου «να καταπολεμήσουν τα ψέματα του εχθρού», οι υπεύθυνοι της «διαφώτισης» εξέδιδαν καθημερινά έντυπο δελτίο ειδήσεων για ενημέρωση, κυρίως των μαχητών. Τα αρχηγεία των διαφόρων περιοχών (Ηπείρου, Δυτικής Μακεδονίας, Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης) εξέδιδαν δεκαπενθήμερη εφημερίδα που απευθυνόταν στους μαχητές τους και στον «σκληρωμένο» λαό της περιοχής τους. Η πιο σημαντική εφημερίδα ήταν η *Εξόρμηση* που εκδιδόταν από το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ και προβαλλόταν ως πρότυπο για τα έντυπα που έβγαζαν τα αρχηγεία.

Ένα άλλο βασικό μέσο επικοινωνίας του ΔΣΕ, πέρα από τις εφημερίδες, ήταν ο ραδιοσταθμός, ο οποίος ξεκίνησε τη λειτουργία του στις 16 Ιουλίου 1947. Στον ραδιοσταθμό έφταναν καθημερινά ανταποκρίσεις από όλες τις μονάδες των ανταρτών του ΔΣΕ.²⁰ Τον Φλεβάρη του 1948 στάλθηκαν από τα αρχηγεία 190 ανταποκρίσεις, ενώ ο στόχος που είχαν θέσει οι υπεύθυνοι, ήταν 1.000 ανταποκρίσεις κάθε μήνα.

Αξιοσημείωτες είναι οι οδηγίες που δημοσίευσε η εφημερίδα *Εξόρμηση*, σε άρθρο της με τίτλο «Πώς γράφονται οι ανταποκρίσεις»:

Κάθε ανταπόκριση πρέπει να διαλέγεται με τέτοιο τρόπο, ώστε το περιεχόμενό της να διδάσκει, να διαπαιδαγωγεί, να παραδειγματίζει, να ενθουσιάζει και να μαχητικοποιεί ακόμα πιο πολύ τους μαχητές και το λαό. Πάνω σε αυτό το πνεύμα θα περιμένουμε από δω και πέρα από τις επιτροπές διαφώτισης και τους ανταποκριτές μας περισσότερες και καλύτερες ανταποκρίσεις.²¹

Οι ανταποκρίσεις χωρίζονταν σε θεματικές ενότητες: 1) «Πολεμική δράση», 2) «Από τη ζωή στον ΔΣΕ», 3) «Ένοπλες μ/φ δυνάμεις», 4) «Η ζωή στην ελεύθερη Ελλάδα», 5) «Ο ΔΣΕ για το λαό», 6) «Ανταποκρίσεις

πογραφείο», στο οποίο αναφέρεται ότι εκεί «βγάζουν προκηρύξεις, δελτία ειδήσεων για τους φαντάρους, μπροσούρες και την *Εξόρμηση*. Δουλεύουν ασταμάτητα».

18. Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, ΓΕΣ/ΔΙΣ (στο εξής ΑΕΠ), τ. 9.

19. ΑΕΠ, τ. 11.

20. *Εξόρμηση*, 17.7.1948, σ. 6, όπου αναφέρεται ότι πριν από ένα χρόνο, στις 16 Ιουλίου 1947, ακούστηκε για πρώτη φορά ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΔΣ.

21. *Εξόρμηση*, 1.1.1948, σ. 2, άρθρο με τίτλο «Πώς γράφονται οι ανταποκρίσεις».

για τη γυναίκα, τη νεολαία, το παιδί». Η δύναμη και η σημασία του ραδιοσταθμού είναι εύκολα κατανοητή, αν σκεφτούμε ότι τα μηνύματά του μπορούσαν να τα ακούνε όχι μόνο οι μαχητές του ΔΣΕ αλλά και οι περισσότεροι κάτοικοι της χώρας. Στους αντίπαλους φαντάρους απευθυνόταν το λεγόμενο «πεταχτό υλικό», όπως προκηρύξεις καθώς και μηνύματα μέσω τηλεβόα, με τον οποίο γινόταν η «διαφώτιση» των φαντάρων που βρίσκονταν κοντά σε θέσεις των ανταρτών, στα διαλείμματα των μαχών.

Άλλο ένα απαραίτητο όπλο επικοινωνίας, που απευθυνόταν στους αντάρτες του ΔΣΕ, ήταν ο προφορικός λόγος (διαλέξεις και ομιλίες). Σύμφωνα με τους στόχους του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ, «μια έως δυο τέτοιες ομιλίες το μήνα, με ομαδικό διάβασμα, με συζήτηση ορισμένων κομματιών απ' τις εκδόσεις που στέλνει το Γ. Α. είναι αρκετά». Τέλος, άλλα μέσα για τη «διαφώτιση» των ανταρτών μπορούσαν να είναι αφίσες, πλακάτ αναρτημένα σε τηλεγραφικά σύρματα, αψίδες με συνθήματα σε περάσματα, ακόμη και μπαλόνια και αερόστατα με γραμμένα συνθήματα.²²

Η προπαγάνδα του ΕΣ

Όπως και στο στρατόπεδο του ΔΣΕ, έτσι και στο κυβερνητικό στρατόπεδο το όπλο της προπαγάνδας δεν ήταν υποτιμημένο. Τον Δεκέμβριο του 1946, κατά την 1η συνεδρίαση του συμβουλίου Γενικών Αρχηγών των Επιτελείων, αποφασίστηκε η συγκρότηση επιτροπής προπαγάνδας και αντι-προπαγάνδας, με σκοπό, μεταξύ άλλων, την ανύψωση του ηθικού του Στρατού και της Αεροπορίας στο «υψηλότερο δυνατό επίπεδο» και την εξαπάτηση του εχθρού «επί των προθέσεων του Στρατού». Η επιτροπή, σε συνεργασία με το αρμόδιο Υπουργείο Τύπου, «θέλει θέση τας βάσεις διά την οργάνωσιν της τιαούτης προπαγάνδας, δι' όλων των μέσων, Τύπου, Ραδιοφωνίας, Θεάτρου, Κινηματογράφου».

Από έγγραφο του Γ' Σώματος Στρατού προκύπτει ότι κάθε μονάδα είχε το δικό της «Γραφείο Διαφώτισης». Στο έγγραφο διατάσσονται τα Γραφεία αυτά να προβούν σε «ευρυτάτη διαφώτιση του λαού δι' όλων των εις την διάθεσιν των μέσων (ήτοι: ομιλιών, συζητήσεων, ραδιοφωνικών εκπομπών, προκηρύξεων, αρθρογραφία, επιγραφών κ.λ.π.) και να αναφερθή εις το Σ. Σ. η γενομένη εργασία».

Σημαντικότερο μέσο επικοινωνίας ήταν, βέβαια, ο Τύπος. Οι εφημερίδες ενημερώνονταν για τα δρώμενα του Πολέμου από πολλές πηγές, μεταξύ των οποίων τα ανακοινωθέντα του ΓΕΣ, και είχαν συνεργασία με τοπικούς

22. Α. Ελευθερίου, «Η διαφωτιστική δουλειά», ό.π., σ. 308.

ανταποκριτές, που ήταν κοντά στα μεγάλα πολεμικά γεγονότα. Συχνά, μετά από μια μάχη (π.χ. της Κόνιτσας) οι εφημερίδες έστελναν ειδικό απεσταλμένο. Αυτό έκαναν όλες οι εφημερίδες και τον Ιούνιο του 1948, όταν ο Κυβερνητικός Στρατός ξεκίνησε την εκστρατεία εκκαθάρισης του Γράμμου. Ενημέρωση των απεσταλμένων των εφημερίδων γινόταν καθημερινά και οι δημοσιογράφοι προσπαθούσαν να μεταφέρουν το πολεμικό κλίμα στους κατοίκους, κυρίως των μεγάλων πόλεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το άρθρο του απεσταλμένου του *Βήματος*, στις 23.6.1948:

Σήμερα το μεσημέρι ο διοικητής του Β' Σώματος στρατού εις την συνήθη ακρόαση των πολεμικών απεσταλμένων των εφημερίδων προέβη με τη γνωστή στρατιωτικήν ζωηρότητα εις την εξής ανακοίνωσιν: «Τμήματά μας εις νυκτερινήν επιχείρησιν επροχώρησαν βορείως της Κονίτσης και έφθασαν εις την περιοχήν Αγίας Βαρβάρας – Στράτσας. Η επιχείρησις συνεχίζεται. Αι απώλειαι των συμμοριτών υπήρξαν βαρείαι. Αι δικαί μας ελαφραί». [...] Το έδαφος όπου διεξήχθη η επιχείρησις είνε κατ' εξοχήν δασωμένο με δένδρα πλατύφυλλα και βελονοειδή. Συγχρόνως έχει βαθειές χαραδρώσεις και βουνά με κλίση και 45 μοιρών ακόμη. Πάρτετε για παράδειγμα τις απότομες κλίσεις του Λυκαβηττού με εγκατεστημένα πολυβολεία στην κορυφή του και σκεφθήτε τον κατάφυτο καθώς και προσπάθειαν τμημάτων που βρίσκονται χαμηλά να τον ανέβουν και να τον καταλάβουν. Βέβαια το παράδειγμα αφορά τις απότομες πλαγιές του μόνον. Εδώ τα πράγματα είνε εντελώς διαφορετικά προς το αγριώτερο φυσικά. Λόχμες πυκνές που δεν αφήνουν τον στρατιώτη όχι να δη τι γίνεται μπροστά του, αλλά να παρακολουθήση τον διπλανό του για να μην χάση την επαφή.

Ομοιότητες στην επικοινωνιακή στρατηγική των δύο στρατοπέδων

Ο πρώτος στόχος των δύο στρατοπέδων από τα δημοσιεύματά τους στον Τύπο ήταν η δημιουργία του αισθήματος μιας επικείμενης ολοκληρωτικής νίκης. Συνεχώς τονίζονταν οι «νικηφόρες επιχειρήσεις», το επιθετικό πνεύμα, ο ηρωισμός των «δικών μας» και οι αποτυχίες των αντιπάλων. Αναφέρουμε δύο αντιπροσωπευτικούς τίτλους δημοσιευμάτων της εφημερίδας του ΔΣΕ *Εξόρμηση*, την εποχή που ο ΔΣΕ προσπάθησε (χωρίς επιτυχία) να καταλάβει την πόλη της Κόνιτσας: «Ο Στρατός μας συντρίβει τις εχθρικές απόπειρες. Η μεγάλη διείσδυση στην Ήπειρο»²³ / «Η

23. *Εξόρμηση*, 1.12.1947, σ. 6.

μεγάλη επιχείρηση της Ηπείρου. Ο στρατός μας διατηρεί παντού την πρωτοβουλία. Σύγχυση και τρόμος στο μοναρχοφασιστικό στρατό».²⁴ Παρόμοια ήταν και τα πρωτοσέλιδα που αναφέρονταν στη μεγαλύτερη μάχη του Εμφυλίου, που έγινε στον Γράμμο το 1948: «Στο Γράμμο αποτυχαίνουν και τσακίζονται οι απεγνωσμένες προσπάθειες των μισθοφόρων του Τρούμαν. Ο Γράμμος θα γίνει ο τάφος του μοναρχοφασισμού».²⁵

Ενίοτε χρησιμοποιούνταν και μακάβριοι (με τα σημερινά κριτήρια) τίτλοι, όπως αυτός που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 1948: «Ο Γράμμος θα τυλίξει σα σάβανο τον εχθρό»,²⁶ ενώ σε πρωτοσέλιδο άρθρο του Ζαχαριάδη, τον Οκτώβριο του 1948, τονίζονταν ότι «ο μοναρχοφασιστικός στρατός βρωμά αποσύνθεση και πτωμαϊνή».²⁷ Λίγο πριν την αναδίπλωση και τον ελιγμό στο Βίτσι, η εφημερίδα έγραψε με ογκώδη τυπογραφικά στοιχεία στο πρωτοσέλιδο της: «Καταματώνεται και τσακίζεται ο μοναρχοφασιστικός στρατός».²⁸

Μετά την ήττα στον Γράμμο, οι μεγάλες μάχες επικεντρώθηκαν στο Βίτσι και στη Μουργκάνα: «Λαμπρές επιθετικές ενέργειες του ΔΣ στο Βίτσι. Ο μοναρχοφασιστικός στρατός ματώνεται στη Μουργκάνα. Επιθετική δραστηριότητα σε όλη την Ελλάδα».²⁹ Στο ίδιο πνεύμα, το πρωτοσέλιδο του Οκτωβρίου του 1948 τονίζει την «πανωλεθρία των μοναρχοφασιστών» στο Βίτσι και την «αποσύνθεση μέσα στο μοναρχοφασιστικό στρατό».³⁰ Τα πρωτοσέλιδα του Δεκεμβρίου πανηγύριζαν για την κατάληψη της Καρδίτσας, ενώ το Ιανουάριο του 1949 έγινε αναφορά στις μάχες στην Πελοπόννησο, για τις οποίες σήμερα γνωρίζουμε ότι υπήρξαν καταστροφικές για τον ΔΣΕ: «Ο δολοφόνος Τσακαλώτος ξανασπάει τα μούτρα του στο Μωρηά. Ενωμένος λαός και Δημοκρατικός Στρατός αντιμετωπίζουν πετυχημένα τους καινούργιους Ιμπραϊμηδες».³¹

Παρόμοιοι ήταν και οι τίτλοι των δημοσιευμάτων του κυβερνητικού Τύπου. Χαρακτηριστικός ο πηχυαίος τίτλος της εφημερίδας *Ελληνικός Βορράς*, τον Δεκέμβριο του 1947, κατά τη μάχη της Κόνιτσας: «Απεκρούσθη νέα επίθεση των μισθοφορικών στιφών. Τεράστιαι οι απώλειαι των. Ο ενθουσιασμός των στρατιωτών μας»³² και σε άλλο φύλλο: «Η

24. *Εξόρμηση*, 1.1.1948, σ. 6.

25. *Εξόρμηση*, 22.6.1948, σ. 1.

26. *Εξόρμηση*, 17.7.1948, σ. 1.

27. *Εξόρμηση*, 2.10.1948, σ. 1.

28. *Εξόρμηση*, 1.8.1948, σ. 8.

29. *Εξόρμηση*, 17.9.1948, σ. 8.

30. *Εξόρμηση*, 2.10.1948, σ. 8.

31. *Εξόρμηση*, 10.1.1949, σ. 1.

32. *Ελληνικός Βορράς*, 28.12.1947, σ. 6.

Γιγαντομαχία των ηρώων μας».³³ Ο πρωτοσέλιδος, πηχυαίος τίτλος του *Βήματος*, τον Γενάρη του 1948, τόνιζε ότι «Η Κόνιτσα ηλέκτρισε τον κόσμο».³⁴ Η ίδια εφημερίδα, πάλι σε πρωτοσέλιδο τίτλο, τον Ιούνιο του 1948 έγραφε: «Χθες την 2αν πρωινήν ήρχισε γενική επίθεση του στρατού κατά του Γράμμου. Θυελλώδης εξόρμησις εκτοπίζει τους συμμορίτας από ωχυρομένας θέσεις των».³⁵ Ο απεσταλμένος της εφημερίδας κατέγραψε την ημερήσια διαταγή του στρατηγού Καλογερόπουλου, στην οποία αναφερόταν ότι «Ο Γράμμος θα γίνει ο τάφος του κομμουνισμού. Θα υψώσουμε τη σημαία της πραγματικής ελευθερίας και δημοκρατίας». Στις 22 Ιουνίου 1948 η *Καθημερινή* κυκλοφόρησε με τον τίτλο: «Το ένα μετά το άλλο τα οχυρά των συμμοριτών επί του Γράμμου καταλαμβάνονται υπό του στρατού»³⁶ και στις 25 Ιουνίου γινόταν στο πρωτοσέλιδο αναφορά στη μάχη του Γράμμου: «Μετά επικούς αγώνας του στρατού κατελήφθησαν το Μπούφι, ο Κλέφτης, η Πυρσόγιανη. Ο Μάρκος με το αρχηγείο του έφυγε προς τα σύνορα».³⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι τελικά το ύψωμα Κλέφτης δεν καταλήφθηκε τότε αλλά μετά από πολλές εβδομάδες και ύστερα από πολύ σκληρές μάχες.

Όλες οι εφημερίδες, εκείνες τις ημέρες, τόνιζαν τη συνέχιση της προώθησης του Εθνικού Στρατού και τη ματαιότητα των αποτυχημένων αντεπιθέσεων του ΔΣΕ, που «πνίγονται στο αίμα». Γενικά, από τα δημοσιεύματα του κυβερνητικού Τύπου προκύπτει η αίσθηση ότι από μέρα σε μέρα θα επερχόταν η τελική νίκη, κάτι που θα προκάλεσε προβλήματα αργότερα (ιδίως το 1949), αφού η εξαγγελθείσα επικείμενη ολοκληρωτική εξολόθρευση των ανταρτών καθυστέρουσε συνεχώς και ο πόλεμος συνεχιζόταν.

Από δημοσιεύματα και των δύο αντιπάλων φαίνεται ότι τόσο οι στρατιώτες όσο και οι αντάρτες τραγουδούσαν, κατά τη διάρκεια των επιθέσεων τους. Οι αντάρτες τραγουδούσαν το *Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα*,³⁸ ενώ οι στρατιώτες του Εθνικού Στρατού το *Τι ζητούν οι Βούλγαροι στη Μακεδονία*.³⁹ Σύμφωνα με άλλα δημοσιεύματα, οι τελευταίοι φώναζαν κατά την επίθεση «Αέρα στους σλαούς»⁴⁰ ή «Αέρα Βούλγαροι».⁴¹

33. *Ελληνικός Βορράς*, 30.12.1947, σ. 1.

34. *Το Βήμα*, 6.1.1948, σ. 1.

35. *Το Βήμα*, 23.6.1948, σ. 1.

36. *Η Καθημερινή*, 22.6.1948, σ. 6.

37. *Η Καθημερινή*, 25.6.1948, σ. 1.

38. *Εξόρμηση*, 15.1.1948, σ. 1.

39. *Η Καθημερινή*, 18.6.1948, σ. 1.

40. *Το Φως*, 9.7.1948, σ. 1.

41. *Η Καθημερινή*, 20.6.1948, σ. 1.

Η διχόνοια «των άλλων»

Μια άλλη ομοιότητα των δημοσιευμάτων των δύο πλευρών είναι η έμφαση στο υψηλό ηθικό «των δικών μας» μαχητών και στο χαμηλό ηθικό, τη γκρίνια και τη διχόνοια που υπήρχε στους αντίπαλους. Ιδίως από τον Τύπο του ΔΣΕ τονιζόταν διαρκώς το χαμηλό ηθικό των αντίπαλων στρατιωτών, οι οποίοι το μόνο που ήθελαν ήταν να επιστρέψουν το συντομότερο στα σπίτια τους. Επίσης, αξιοσημείωτη είναι η συχνή επισήμανση και από τις δυο πλευρές πως στο άλλο στρατόπεδο «οι αξιωματικοί τρώνε με χρυσά κουτάλια», ενώ οι απλοί μαχητές υποφέρουν.

Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθούν μερικοί αντιπροσωπευτικοί τίτλοι της *Εξόρμησης*: «Πανικός και σύγχυση στο μοναρχοφασιστικό στρατόπεδο (15.1.1948), «Μεγαλώνουν οι φαγωμάρες στο στρατόπεδο του μοναρχοφασισμού» (1.2.1948), «Ξέσπασε κρίση στην αμερικανόδουλη κυβέρνηση της Αθήνας» (1.5.1948), «Κρίση, φαγωμάρα και αποσύνθεση στην ψευτοκυβέρνηση της Αθήνας» (15.5.1948). Παρόμοια ήταν η στρατηγική και του περιοδικού *Δημοκρατικός Στρατός*. Κάθε μήνα, στις σελίδες με θέμα την «Εσωτερική ανασκόπηση», τονίζονταν οι αποτυχίες του Εθνικού Στρατού, το χαμηλό ηθικό των στρατιωτών, η «ζετσίπωτη αμερικάνικη επέμβαση», η διχόνοια στους κόλπους του, οι απεργίες, η άθλια κατάσταση των καταφυγόντων κ.ά. Η εφημερίδα αναφέρεται συχνά στους φαντάρους που πίστευαν ότι θα νικήσει ο ΔΣΕ, για αυτό και λιποταχτούσαν και αρνούσαν να υπακούσουν στις διαταγές. Εντυπωσιάζει η αναφορά στην περίπτωση της 107ης Ταξιαρχίας, η οποία λάνσαρε το τραγούδι της συναδέλφωσης, που το είχαν γράψει οι μαχητές της και «που οι φαντάροι το ζητάνε επίμονα». Δεν μπορούμε να φανταστούμε ότι, στις φοβερές εκείνες συνθήκες της στρατιωτικής σύγκρουσης, υπήρχαν φαντάροι που ζητούσαν από τους αντάρτες να τους τραγουδήσουν κάποιο τραγούδι. Όμως η διασπορά ψευδών πληροφοριών ήταν αναμενόμενη υπό συνθήκες πολέμου και αφορούσε και τα δύο στρατόπεδα.

Τη διχόνοια στο στρατόπεδο των ανταρτών τόνοιζε διαρκώς ο κυβερνητικός Τύπος χρησιμοποιώντας ενίοτε και ανακριβείς πληροφορίες. Έτσι, η εφημερίδα *Μακεδονία* ανέφερε στις 27.12.1947 ότι ο Γιώργος Γιαννούλης (δικηγόρος από το Επταχώρι, καπετάνιος του ΕΛΑΣ και ταξίαρχος στον ΔΣΕ) αυτοκτόνησε ή εκτελέστηκε από τον Μάρκο λόγω διαφωνίας του στη δημιουργία της ΠΔΚ⁴². Η *Καθημερινή* έγραψε στις

42. *Μακεδονία*, 27.12.1947, σ. 1, Αθήναι. Ας. Πρες.

25.12.1947 ότι, σύμφωνα με επιβεβαιωμένη πληροφορία από το Γ. Ε., ο Γιαννούλης εκτελέστηκε επειδή συγκρούστηκαν οι αντάρτες για το ποιος θα ελέγχει τις εργασίες και τις ενέργειες της «κυβέρνησης του βουνού».⁴³ Αντίστοιχα, το *Βήμα* σημειώνει ότι ήταν εξακριβωμένη η δολοφονία του Γιαννούλη στο χωριό Πεύκο του Γράμμου, ύστερα από σύσκεψη και διαφωνία του με στελέχη του ΝΟΦ.⁴⁴ Η ίδια εφημερίδα, αναφερόμενη στον σχηματισμό της ΠΔΚ, τονίζει, με μεγάλα τυπογραφικά στοιχεία στον τίτλο: «Πώς κρίνεται η απουσία Ζαχαριάδη. Πιθανός παραμερισμός του από τον Μάρκον. Θεωρείται πιθανή η άμεσος διάλυσις του κομμουνιστικού κόμματος».

Παραποίηση αριθμού απωλειών

Μια άλλη ομοιότητα που διατρέχει τα δημοσιεύματα και στα δύο στρατόπεδα, είναι η παραπληροφόρηση, ιδίως όσον αφορά την προβολή των απωλειών του αντιπάλου, με παράλληλη υποβάθμιση των «ημετέρων» απωλειών. Για παράδειγμα, η *Εξόρμηση* έγραφε στις 20.12.1948 πως οι απώλειες του εχθρού σε 11 μήνες (από 1η Γενάρη 1948 μέχρι 30 Σεπτέμβρη 48) ήταν οι εξής: «Νεκροί 29.998, τραυματίες 54.576, αιχμάλωτοι 5.504, λιποτάχτες 2.300. Σύνολο απωλειών: 92.840». Αντίστοιχα, σύμφωνα με τα στοιχεία που έδιναν οι κατά τόπους μονάδες προς το ΓΕΣ, το οποίο με τη σειρά του τα προωθούσε προς τον Τύπο, υπήρχαν 16.382 εξακριβωμένοι νεκροί, 8.065 συλληφθέντες και 8.763 παραδοθέντες, δηλαδή περίπου 33.000 αντάρτες είχαν τεθεί εκτός μάχης (σε αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονταν οι τραυματίες και μη εξακριβωμένοι νεκροί).

Όπως σημειώνει ο αρχηγός του ΓΕΣ, αντιστράτηγος Γιαντζής, σε διαταγή του προς τους διοικητές των Σωμάτων: «Το ΓΕΣ δεν είναι πλήρως πεπεισμένον ότι αι αναφερόμεναι απώλειαι ΕΙΝΑΙ ΑΚΡΙΒΕΙΣ» και υπενθυμίζει ότι «Η δύναμις των συμμοριτών την 1ην Ιανουαρίου 1948 εξετιμάτο εις 21.250 και την 1ην Ιανουαρίου 1949 υπολογίζεται εις 23.380».⁴⁵ Δηλαδή ο ίδιος ο αντιστράτηγος υπαινίσσεται ότι οι αριθμοί δεν ήταν αληθινοί, διότι αν 33.000 αντάρτες ήταν όντως εκτός μάχης, τότε θα έπρεπε να είχε εξουδετερωθεί ο ΔΣΕ, ενώ αυτοί συνέχιζαν να πολεμούν.

43. *Η Καθημερινή*, 25.12.1947, σ. 1.

44. *Το Βήμα*, 25.12.1947, σ. 6.

45. ΑΕΠ, τ. 11, Εξαιρ. επείγουσα, απόρρητος-προσωπική. Θέμα: Στατιστική απωλειών. Προς: Τους Διοικητάς Α', Β' και Γ' ΣΣ. ΑΣΔΣΑ – ΑΣΔΠ. Κοιν: Α1-Α2 ΓΕΣ. Αντιστράτηγος Γιαντζής Δ., Αρχηγός ΓΕΣ – Δ/κτής Στρατού.

Επικοινωνιακή μάχη για την εκπροσώπηση του έθνους

Μια άλλη σημαντική ομοιότητα είναι η προσπάθεια για «απονομιμοποίηση» του αντιπάλου. Από τη μεριά του ΔΣΕ γίνονταν αναφορές σε «ψευτοβουλή» και «ψευτοκυβέρνηση» της Αθήνας, υπονοώντας ότι, επειδή δεν είχε συμμετάσχει το ΚΚΕ στις εκλογές του 1946, δεν ήταν νόμιμη η κυβέρνηση που εκλέχτηκε τότε. Από την άλλη μεριά, η κυβέρνηση της Αθήνας προσπαθούσε να παρουσιάσει τους αντάρτες ως τρομοκράτες, συμμορίτες και κοινούς κλέφτες («κατσαπλιάδες»). Ακολουθεί ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από άρθρο της *Καθημερινής* (12.6.1948):

Κοζάνη 11 του απεσταλμένου μας «[...] Εις διάφορα χωρία του νομού Κοζάνης ενεφανίσθησαν τα τελευταίας νύκτας ομάδες συμμοριτών με μόνον σκοπόν την τρομοκρατίαν και την διαρπαγήν τροφίμων. Η τρομοκρατική δράσις εις την περιοχὴν περιορίσθη εις το μηδέν συνεπεία της απηνοῦς και συνεχούς διώξεως των τρομοκρατών».

Όμως το κυριότερο μέσο για την απονομιμοποίηση του αντιπάλου ήταν η αμφισβήτηση του πατριωτισμού του. Και οι δυο αντίπαλοι τόνιζαν ότι αυτοί ήταν οι γνήσιοι υπερασπιστές του έθνους, ενώ οι άλλοι «πουλάνε την Ελλάδα στους ξένους». Και οι δυο υποστηρίζαν ότι ήταν συνεχιστές του 1821 και του 1940. Ο Τύπος της Αριστεράς αποκαλούσε συχνά τους κυβερνητικούς «αμερικανόδουλους», «Κουίσλιγκς», «ελληνόφωνους μισθοφόρους του Τρούμαν». Πραγματική «Ελεύθερη Ελλάδα» θεωρούνταν μόνο ότι ήταν η περιοχή που έλεγχε ο ΔΣΕ, ενώ η υπόλοιπη χώρα θεωρούνταν σκλαβωμένη. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της *Εξόρμησης* που αναφέρεται στις μάχες του Γράμμου:

Σ' αυτά τα νψώματα δε γίνεται πόλεμος. Σ' αυτά τα νψώματα γράφεται ελληνική ιστορία. Νομίζεις και σηκώθηκε πάππο προς πάππο το ελληνικό έθνος ολάκαιρο, απ' τους Τρακόσιους των Θερμοπυλών ως τους Αρματωλούς και Κλέφτες του 21 και τα διαφεντεύει. Σ' αυτά τα νψώματα ακουμπά η Ελλάδα.⁴⁶

Η 25η Μαρτίου γιορτάζονταν με όλη την πρέπουσα λαμπρότητα, με παρελάσεις, λόγους και χορούς και από τα δύο στρατόπεδα. Αξίζει να αναφερθεί ένα άρθρο στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*, το οποίο τονίζει τις ομοιότητες του ΔΣΕ με τον επαναστατικό στρατό του '21, επισημαίνοντας ότι και τώρα και τότε ο στρατός ήταν λαϊκός-επαναστατικός και βασικά αγροτικός, αφού, πλην εξαιρέσεων,

46. *Εξόρμηση*, 17.7.1948, σ. 2.

οι ηγέτες του 21 ήταν παιδιά της αγροτιάς. Την τροφή τους την έπαιρναν από το λαό. Τα όπλα τους τα προμηθεύονταν από τα λάφυρα που έπαιρναν από τους Τούρκους. Η τακτική του ήταν τακτική ανταρτοπολέμου, ενώ οι γυναίκες πολεμούσαν και αυτές.⁴⁷

Απαραίτητο στοιχείο για να αποδειχτεί ο προδοτικός χαρακτήρας του αντιπάλου ήταν η ετοιμότητά του να παραδώσει εθνικά εδάφη. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της *Εξόρμησης* (8.10.1947) με τίτλο «Ο ΔΣΕ θα ανατρέψει τα ανθελληνικά σχέδιά τους», όπου αναφέρονται τα εξής:

Συνωμοσία ελλήνων μοναρχοφασιστών, τούρκων αντιδραστικών και αμερικάνων ιμπεριαλιστών εναντίον του ελληνικού λαού. [...] Πληροφορίες αναφέρουν ότι ο Παύλος, ο Σοφούλης και ο Τσαλδάρης δέχθηκαν να μπουν τουρκικά στρατεύματα στη Δυτ. Θράκη και να χρησιμοποιηθούν εναντίον του ΔΣΕ. [...] σε αυτή την κατάπτωση προδοσίας έφθασε η ελληνική ολιγαρχία, η κυβέρνηση Σοφούλη και προσωπικά ο ίδιος Σοφούλης. Πουλάν την ανεξαρτησία μας στους Αμερικάνους ιμπεριαλιστές, παραδίδουν κομμάτια της χώρας μας (Δυτ. Θράκη) στους Τούρκους αντιδραστικούς για να διατηρήσουν τα αντιλαϊκά προνόμια τους. Όμως λογαριάζουν χωρίς τον ξενοδόχο. Ο ΔΣ αγρυπνεί.

Αντίστοιχα, είναι γνωστή η προσπάθεια της κυβέρνησης της Αθήνας να αποδώσει εθνοπροδοτικές προθέσεις στο ΚΚΕ με κύριο άξονα τη Μακεδονία. Στις εφημερίδες της εποχής αναφέρονταν συνεχώς οι αντάρτες ως «εαμοσλάουι» και ως «προδότες της πατρίδας» που ήθελαν να δώσουν τη Μακεδονία στους Σλάβους. Συχνές ήταν οι αναφορές στο σύμφωνο του Πετριτσίου (για το οποίο γνωρίζουμε ότι ήταν πλαστό),⁴⁸ σύμφωνα με το οποίο, ήδη από την Κατοχή, το ΚΚΕ είχε συμφωνήσει με τους Βουλγάρους κομμουνιστές την παράδοση της Μακεδονίας στη Βουλγαρία. Αντίστοιχα συχνοί ήταν οι ισχυρισμοί ότι στο επιτελείο των ανταρτών βρίσκονταν Βούλγαροι και Γιουγκοσλάβοι αξιωματικοί που κατεύθυναν τις στρατιωτικές τους κινήσεις.⁴⁹ Το θέμα αυτό σχετιζόταν με την παρουσία μιας σημαντικής αριθμητικής ομάδας (γύρω στους 160.000), κυρίως στη

47. Α. Η., «Ο λαϊκός στρατός του 1821», *Δημοκρατικός Στρατός* (Μάρτιος 1948), σ. 90-93.

48. *Η Καθημερινή*, 25.12.1947, σ. 1. Για την πλαστότητα του συμφώνου, βλ. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τ. 2, Αθήνα, Παπαζήσης, χ.χ., σ. 90-91, 139-140· Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1964, σ. 134-135.

49. *Η Καθημερινή*, 18.6.1948, σ. 6: «Εγνώσθη ότι εις το αρχηγείον των συμ-

Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, που είχε ως μητρική γλώσσα τη σλαβική. Το ΚΚΕ είχε δεσμευτεί ότι θα αναγνωρίσει τα δικαιώματα αυτής της μειονότητας χωρίς όμως να αλλάξουν τα σύνορα της χώρας. Ο Τύπος του ΔΣΕ τόνιζε τη μεγάλη συμμετοχή των «Σλαβομακεδόνων» (όπως τους αποκαλούσε) στον αγώνα και τη συμφιλίωση των δύο λαών. Στην άλλη πλευρά, ο κυβερνητικός Τύπος αναφερόταν στην περιοχή αυτή της γειτονικής χώρας χρησιμοποιώντας το όνομα «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας», ενώ γινόταν συχνά αναφορά σε «Σλαβομακεδόνες συμμορίτες».

Η εικόνα του απόλυτου κακού

Η τελευταία σημαντική ομοιότητα, που εντοπίζεται στην επικοινωνία των δύο αντιπάλων, είναι η προσπάθεια να δαιμονοποιήσουν το άλλο στρατόπεδο παρουσιάζοντάς το σαν το «απόλυτο κακό». Έτσι, για τον ΔΣΕ η *Εξόρμηση* (1.2.1948) κυκλοφόρησε σε πρωτοσέλιδό της ένα δημοσίευμα με τίτλο «Κόλαση στη σκλαβωμένη Ελλάδα», στο οποίο αναφερόταν στις δίκες, τις εκτελέσεις και τις συλλήψεις («δημοκρατικών πολιτών»). Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν αναφέρεται σε συλλήψεις κομμουνιστών αλλά «δημοκρατικών πολιτών», ένα χαρακτηριστικό που μπορούσε να ευαισθητοποιήσει περισσότερο την πλειονότητα των Ελλήνων.

Σε κάθε έκδοσή της η εφημερίδα είχε μόνιμη στήλη με θεματική κεφαλίδα «Στη σκλαβωμένη Ελλάδα», όπου αναφερόταν στο «πογκρόμ ενάντια στο λαό». Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα, με τίτλο «Στη σκλαβωμένη Ελλάδα. Μήνας οργίου, αίματος, τρόμου και βίας», είναι το παρακάτω (*Εξόρμηση*, 1.4.1948):

Αφηνίασαν. Λύσσαξαν οι μοναρχοφασίστες στη σκλαβωμένη Ελλάδα. Τα ρυτιδωμένα χέρια του ενενητάρη Σοφούλη βουτήχτηκαν πιο πολύ σε αίμα ελληνικό ύστερα από τη διαταγή που έδωσε ο καινούργιος στρατηγός Φον Φλιτ, επαναλαμβάνοντας εκείνο το «σκοτώστε» του Μονγκόμερντ.

Σε άλλο πρωτοσέλιδό της η ίδια εφημερίδα (15.5.1948) είχε τίτλο: «Οι δήμιοι της Αθήνας δολοφονούν τους αγωνιστές της εθνικής αντίστασης. Η Σοβιετική Ένωση ζήτησε να σταματήσουν αμέσως οι εκτελέσεις. Παγκόσμια αγανάκτηση για το φρικιαστικό έγκλημα», ενώ στις 15.5.1948, σε άρθρο που τιτλοφορείται «Το μοναρχοφασιστικό όργιο στη Ρούμελη» διαβάζουμε την εξής αποτροπιαστική περιγραφή:

μοριτών ευρίσκονται ένας βούλγαρος και ένας γιουγκοσλάβος συνταγματάρχαι, οι οποίοι κατευθύνουν τας στρατιωτικές κινήσεις. Ν. Καλημέρης».

Οι απαίσιοι κακούργοι του Τρούμαν στο χωριό Στρόμη της Ρούμελης ξεπέρασαν κάθε προηγούμενη θηριωδία τους. Έσφαξαν και λιάνισαν τα μικρά παιδιά, βίασαν μάννες μπροστά στα παιδιά τους και κόρες μπροστά στις μάννες τους [...] αυτό είναι το ποιόν των υποτακτικών του Φον Φλιτ. Βιαστές πορωμένοι, εγκληματίες και άνανδροι βασανιστές.

Παρόμοιο είναι και το δημοσίευμα (1.6.1948) στην ίδια εφημερίδα, που έχει τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ξεπέρασαν και τον Χίτλερ», στο οποίο αναφέρεται ότι

Τα γυναικόπαιδα και οι γέροι που σφάχτηκαν και βασανίστηκαν στο διάστημα των επιχειρήσεων περνάν τις 2000. Οι Αμερικάνοι καταχτητές και οι μοναρχοφασίστες ξεπέρασαν στο έγκλημα και την ατιμία τους δασκάλους τους χιτλερικούς δημίους. Έσφαξαν γέρους και γρηές, βίασαν γυναίκες και κορίτσια και τα σκότωσαν. Στραγγάλισαν μικρά παιδιά, έκλεψαν όλα τα τρόφιμα και τα γιδοπρόβατα των χωρικών. Έκαψαν σπίτια, κινήγησαν τον πληθυσμό των χωριών που πάτησαν και εξανάγκασαν μανάδες με τα μωρά τους να παγώσουν στο χιόνι.

Η σύνδεση του αντιπάλου με το ναζιστικό καθεστώς επιχειρούνταν και με χρήση συμβόλων όπως ο αγκυλωτός σταυρός, που μπήκε στη στήλη «Στη σκλαβωμένη Ελλάδα» (Εξόρμηση 17/7/48) και συμβόλιζε αυτό που σε άλλο σημείο (15.8.1948) αναφερόταν ως «όργιο αίματος στην αμερικανοκρατούμενη Ελλάδα». Ένα παράδειγμα του πώς παρουσιάζεται από την εφημερίδα η ζωή των καταφυγόντων στις «σκλαβωμένες πόλεις» είναι το εξής (2.10.1948):

Στα Γρεβενά οι μοναρχοφασίστες συγκεντρώνουν χιλιάδες ξεσπιτωμένους αγρότες σε συρματοφόραχτους χώρους. Στριμώχνουν σε κάθε παράγκα 10-15 άτομα. Πείνα, εξαθλίωση, αρρώστεια, ξύλο είναι η ζωή τους. Ο τύφος τους θερίζει. Ιδίως τα παιδιά κάτω από 18 χρονών, 30% ανέβηκε η θνησιμότητα. Οι τρομοκράτες οι χαφιέδες οργιάζουν. Οι χαφιέδες εκβιάζουν και διαφθείρουν τις γυναίκες. 60 κορίτσια είναι σε ενδιαφέρουσα κατάσταση.

Αντίστοιχα, και η εφημερίδα *Μαχήτρια* κυκλοφόρησε (5.4.1949) με πρωτοσέλιδο τίτλο «Βιασμοί παιδιών» και ανέφερε ότι «Φοβερά είναι τα μηνύματα που έρχονται από τη σκλαβωμένη Ελλάδα για τη ζωή των παιδιών μας». Στην Κεντρική Μακεδονία «σταύρωσαν μια κοπέλα» (*Μαχήτρια*, 18.4.1949) και περιγράφεται και ένα ανατριχιαστικό περιστατικό βιασμού μιας δωδεκάχρονης, την οποία οι «κανίβαλοι αφού τη βίασαν την έσφαξαν» (*Μαχήτρια*, 25.9.1948). Σε άλλο φύλλο, (*Μαχήτρια*, 10.2.1948)

σε άρθρο με τίτλο «Όργιο αίματος και καταστροφής. Βιάζουν, καίνε και εκτελούν» αναφέρεται ότι «Οι μοναρχοφασίστες ύστερα από τα δυνατά χτυπήματα του ΔΣ και σ' αυτά τα "απόρθητά του" κέντρα ξεσπούν με μανία στον άμαχο πληθυσμό. Οι πορωμένες τους ψυχές νοιώθουν ανακούφιση να ξεκληρίζουν σπιτικά, να ρημάζουν, να βασανίζουν και να σκοτώνουν γυναικόπαιδα». Αφού αναφέρει παραδείγματα, τονίζει πως «25.000 παιδιά στην Αθήνα πεθαίνουν από την πείνα», πληροφορία εντελώς ανακριβής, καθώς στην Αθήνα δεν υπήρχε πείνα χάρις στην ξένη βοήθεια.

Και στο άλλο στρατόπεδο όμως οι υπερβολές δεν λείπουν, στην προσπάθεια να καταδειχτεί ο εγκληματικός χαρακτήρας του αντιπάλου. Έτσι, σύμφωνα με την εφημερίδα *Μακεδονία* (27.12.1947) «Οι συμμορίτες έβαλλαν κατά της Κόνιτσας και ίδια κατά της παιδουπόλεως και του οικοτροφείου», ενώ το *Βήμα* (22.12.1947) αναφέρεται με μεγάλο τίτλο σε «κατακρεούργηση ιερών από συμμορίτες στη Φτελιά Νεστορίου». Αντίστοιχα, η *Καθημερινή* κυκλοφόρησε (16.1.1948) με τον τίτλο: «Αφάνταστοι θηριωδία των συμμοριών εις την Ήπειρον». Σύμφωνα με τον απεσταλμένο της εφημερίδας:

Οι συμμορίται προέβησαν εις αφάνταστους θηριωδίας πυρπολήσαντες οικίας λεηλατήσαντες τα υπάρχοντα των χωρικών αρπάσαντες και ατιμάσαντες νεαράς χωρικής και φονεύσαντες όσας μητέρας ηρηθήσαν να τους παραδώσουν τας θυγατέρας των».

Οι βιαιοπραγίες κατά γυναικών τονίζονταν έντονα και από τα δύο στρατόπεδα, στην προσπάθειά τους να αποδείξουν τον εγκληματικό χαρακτήρα του αντιπάλου. Έτσι, η *Καθημερινή* κυκλοφόρησε (6.2.1948) με τον πηχυαίο τίτλο «Αι ωμότητες των ληστών κατά γυναικών. Διαμαρτυρία του αρχιεπισκόπου προς τον ΟΗΕ, την βαλκανική επιτροπή και τας ξένους εκκλησίας». Στο κείμενο αναφέρεται πως «κατά εκατοντάδας αριθμούνται αι νεανίδες της Ηπείρου, αίτινες εκακοποιήθησαν, εβιάσθησαν και απήχθησαν πέραν των συνόρων διά να χρησιμεύσουν διά τους πλέον ειδεχθείς σκοπούς». Η *Βραδυνή* (3.7.1948) επίσης ανέφερε ότι πολλά παιδιά ηλικίας 15 ετών αναγκάζονταν να πολεμούν.

Η πιο γνωστή περίπτωση επικοινωνιακής εκστρατείας του κυβερνητικού στρατοπέδου για τη δαιμονοποίηση του αντιπάλου αποτέλεσε το λεγόμενο «παιδομάζωμα», η μεταφορά δηλαδή περίπου 25.000 παιδιών από τους Έλληνες κομμουνιστές στις ανατολικές κομμουνιστικές χώρες. Δεκάδες ήταν τα δημοσιεύματα που αναφέρονταν σε «αρπαγές παιδιών» που οι κομμουνιστές ήθελαν να τα κάνουν «γενίτσαρους», όπως συνέβαινε επί Τουρκοκρατίας. Οι ηγέτες των ανταρτών παρουσιάζονταν σαν «προδότες του έθνους» και σαν διαβολικοί άνθρωποι που άρπαζαν τα παιδιά από την

αγκαλιά των μανάδων τους, προκειμένου να τα κάνουν στρατιώτες που θα πολεμούσαν εναντίον της πατρίδας τους. Αντίστοιχα, και ο Τύπος του ΔΣΕ επιχειρήσε (σε μικρότερη έκταση και με μικρότερη επιτυχία) να δαιμονοποιήσει τον αντίπαλο για το «παιδομάζωμα» που εκείνος έκανε.⁵⁰

Επικοινωνιακές διαφορές

Μια ενδιαφέρουσα διαφορά που μπορεί να εντοπιστεί στην επικοινωνιακή στρατηγική των δύο αντιπάλων είναι η αναφορά στον ξένο παράγοντα. Η ηγεσία της κυβέρνησης της Αθήνας είχε επιλέξει να καταγγέλλει όσο το δυνατό συχνότερα και εντονότερα την ανάμειξη των κομμουνιστικών χωρών. Συνεχώς τονιζόταν ότι οι «συμμορίτες έκαναν επιθέσεις από το αλβανικό έδαφος» και «το πυροβολικό τους ήταν εγκατεστημένο στην Αλβανία και έβαλλε από εκεί».⁵¹ Ταυτόχρονα, διατυμπάνιζε δημόσια τη μεγάλη βοήθεια που λάμβανε από την Αμερική, ενώ δεν λείπουν και τα δημοσιεύματα που ανέφεραν τη συμμετοχή Αμερικανών αξιωματικών στη διοίκηση του Στρατού ή την παρέμβασή τους στη συγκρότηση των εμφυλιακών κυβερνήσεων. Υπάρχουν, μάλιστα, και δημοσιεύματα που ζητούσαν αποστολή Αμερικανών στρατιωτών στην Ελλάδα.⁵²

Από την άλλη, πουθενά στον Τύπο του ΔΣΕ δεν υπάρχει αναφορά στη βοήθεια που (όπως γνωρίζουμε σήμερα) λάμβανε από τις γειτονικές χώρες. Αντίθετα, τονιζόταν πως τα όπλα του ΔΣΕ ήταν λάφυρα μετά από μάχες ή από επιθέσεις του σε αστυνομικά τμήματα. Είναι ενδιαφέρον ότι, αντί να προωθείται η διεθνοποίηση του Πολέμου από τον ΔΣΕ (κάτι που σήμερα γνωρίζουμε ότι θα ήταν η μοναδική περίπτωση για να επικρατήσει), παρατηρείται ακριβώς το αντίστροφο, δηλαδή μια προσπάθεια διεθνοποίησης του Πολέμου από την κυβερνητική παράταξη. Η διαφοροποίηση συνδέεται με τις λεπτές ισορροπίες του Ψυχρού Πολέμου και τη σιωπηρή αποδοχή από τη μεριά της Σοβιετικής Ένωσης ότι η Ελλάδα ανήκε στη δυτική σφαίρα επιρροής.

50. Βλ. Riki van Boeschoten, Loring M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, επιμ. Ελένη Τάκου, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2015.

51. Φαίνεται ότι υπήρχε κεντρική γραμμή για αυτήν την τακτική. Βλ. την εμπιστευτική έκθεση στις 25 Απριλίου 1947 του αντιστράτηγου Δ. Γιαντζή, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Εκμετάλλυσις στοιχείων ενισχύσεως της συμ. δράσεως εκ μέρους ξένων», Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1998, τ. 4, σ. 364, και *Ελευθερία*, 13.1.1949, το πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Η Αμερική θα πρέπει να αναλάβη νέας ευθύνες εν Ελλάδι».

52. *Ακρόπολις*, 4.8.1948, το κύριο άρθρο, που ουσιαστικά λέει ότι πρέπει να μας πουν οι ξένοι (δεν λέει οι Αμερικάνοι αλλά «οι σύμμαχοι») ποια κυβέρνηση θέλουν.

Η σημαντικότερη διαφορά στις επικοινωνιακές στρατηγικές των δύο αντιπάλων είναι ότι η προπαγάνδα του ΔΣΕ ήταν πιο συμπαγής και συγκροτημένη, ενώ του κυβερνητικού στρατοπέδου έχει αντιφάσεις και κάποιες φορές δημιουργούσε πρόβλημα στο ηθικό των ανδρών του. Για παράδειγμα, στις αρχές του 1948 ο ραδιοφωνικός σταθμός της Αθήνας ανακοίνωνε ότι περισσότεροι από 50.000 «συμμορίτες» μαζί με «διεθνείς ταξιαρχίες» βρίσκονταν μόλις 30 χιλιόμετρα βόρεια της Φλώρινας, στο Μοναστήρι. Το επικοινωνιακό «αυτογκόλ» καταδίκασε δημόσια σε άρθρο του στην *Καθημερινή* (4.2.1948) ο Φίλιππος Δραγούμης, ο οποίος αναρωτιόταν:

[Μήπως] ο σταθμός ούτος έπεσε θύμα εντεχνότατης κομμουνιστικής προπαγάνδας; Καλύτερον τονωτικόν διά το καταπίπτον καθημερινώς πλέον φρόνημα των συμμοριτών από την εκπομπήν της ψευδούς αυτής ειδήσεως δεν θα ήτο δυνατόν να εφευρεθή από τον εχθρόν.⁵³

Λίγους μήνες αργότερα, το θέμα ξανατέθηκε, αφού η *Καθημερινή* κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο τίτλο: «Τρεις μεραρχίες ξένων κομμουνιστών συνεκεντρώθηκαν εις τα βόρεια σύνορα» επισημαίνοντας ότι είχαν μαζευτεί εθελοντές κομμουνιστές από όλη την Ευρώπη στην Αλβανία (20.12.1948). Το γεγονός ότι οι εφημερίδες της κυβέρνησης της Αθήνας δεν ελέγχονταν απόλυτα, σε αντίθεση με εκείνες της ΠΔΚ, διαφοροποιεί σημαντικά τον τρόπο που επικοινωνήθηκε ο πόλεμος από τους δύο αντιπάλους. Παρά το γεγονός ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για καθεστώς πλουραλισμού εν μέσω Εμφυλίου, οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν στις ελληνικές πόλεις, είχαν έλεγχο του περιεχομένου της ύλης τους και έως ένα βαθμό ελευθερία, σίγουρα μεγαλύτερη από εκείνη της εποχής της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά. Όλες τους ήταν φορείς διαφορετικών πολιτικών παραδόσεων, απόψεων και συμφερόντων, οπότε αναπόφευκτα η «γγραμμή» τους δεν ήταν πάντα ενιαία. Παράλληλα, έπρεπε και ως επιχειρήσεις να μπορούν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον και τελικά να πουλάνε φύλλα. Έτσι, σε σχέση με τα έντυπα του ΔΣΕ, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα κριτικής τόσο απέναντι στους πολιτικούς όσο και απέναντι στον Στρατό και τους Αμερικάνους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το κύριο άρθρο της εφημερίδας *Εμπρός* (9.9.1948) με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Τι πταίει», που κάνει αυστηρή κριτική στον Στρατό και κατηγορεί την ηγεσία του ότι ενημέρωνε μεν πως θα πάρουν τον Γράμμο σε δύο εβδομάδες, αλλά τελικά

53. *Μακεδονία*, 19.12.1947, σ. 1, άρθρο με μεγάλο τίτλο: «Τρεις Μεραρχίες ξένων κομμουνιστών συνεκεντρώθηκαν εις τα βόρεια σύνορα», όπου αναφέρεται σε πληροφορίες του ανταποκριτή της εφημερίδας από το Λονδίνο για συγκέντρωση εθελοντών κομμουνιστών από όλη την Ευρώπη στην Αλβανία.

χρειάστηκαν δύο μήνες. Αναφέρει, επίσης, ότι όταν καθυσύχαζαν πως δεν υπήρχε κίνδυνος για τα αστικά κέντρα, την άλλη μέρα έγινε η επιχείρηση στον Τύρναβο. Επισημαίνει, επιπλέον, ότι την προηγούμενη χρονιά είχε ζητήσει όπλα, γιατί η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη. Τώρα είχαν πλέον όπλα αλλά πάλι τα πράγματα δεν είχαν βελτιωθεί. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει κανένα άρθρο κριτικό προς τις επιλογές της ηγεσίας στον Τύπο του κομμουνιστικού στρατοπέδου, κάτι αναμενόμενο, αφού τα έντυπα αυτά ήταν απόλυτα ελεγχόμενα από την ηγεσία.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας, ας επανέλθουμε στη φράση του Ζαχαριάδη ότι «η διαφώτιση είναι ο μισός πόλεμος», η οποία αποτυπώνει την αξία που αποδιδόταν στην προπαγάνδα κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου. Οι κομμουνιστές ηγέτες πίστευαν ότι μέσω της «διαφώτισης» θα συγκροτούσαν έναν μεγάλο, μαζικό λαϊκό στρατό κατά τα πρότυπα του Μάο Τσε Τουνγκ στην Κίνα. Όμως, ένας τέτοιος μεγάλος στρατός δεν έγινε ποτέ. Η ήττα στο πεδίο της μάχης συνδέθηκε άμεσα με μια αντίστοιχη ήττα στον πόλεμο της προπαγάνδας. Το κυβερνητικό στρατόπεδο κατάφερε σε μεγάλο βαθμό να πείσει ή να εγείρει αμφιβολίες για τα πραγματικά συμφέροντα που εξυπηρετούσαν οι Έλληνες κομμουνιστές, ιδιαίτερα σε σχέση με το μακεδονικό. Σε αυτό συνέβαλαν και οι χιλιάδες δημόσιες δηλώσεις μετανοίας που συνεχώς επαναλάμβαναν και διακήρυτταν τον «εθνοπροδοτικό» ρόλο του ΚΚΕ.

Ο ελληνικός Εμφύλιος δεν ήταν πόλεμος μεταξύ δύο κρατών, με διακριτούς εκ των προτέρων στρατούς. Οι μαχητές των δύο στρατών ως ένα βαθμό είχαν το περιθώριο της επιλογής. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετώπισαν οι δύο στρατοί ήταν το ζήτημα της λιποταξίας. Οι ηγέτες και των δύο στρατών δεν ήταν καθόλου βέβαιοι ότι οι μαχητές τους θα παρέμεναν πιστοί. Συνεπώς είχαν πάντοτε διπλό στόχο: από τη μια να κρατήσουν τους μαχητές στις τάξεις τους και από την άλλη να μεγιστοποιήσουν τις λιποταξίες του αντιπάλου. Η προπαγάνδα ήταν ακριβώς το μέσο για να επιτευχθεί ο διπλός αυτός στόχος.

Μια επιτυχημένη προπαγάνδα προϋποθέτει ενδελεχή έρευνα και γνώση σύνθετων τεχνικών επικοινωνίας. Οι προπαγανδιστές σχεδιάζουν τις τεχνικές τους, αφού πρώτα μελετήσουν συστηματικά το κοινό-στόχο, όπου απευθύνονται, με βάση την κοινωνική ψυχολογία και την ψυχανάλυση.⁵⁴

54. Ιγνάσιο Ραμονέ, *Σιωπηρή προπαγάνδα. Μάζες, τηλεόραση, κινηματογράφος*, μτφρ. Βάλια Καϊμάκη, Αθήνα, Πόλις, 2001, σ. 22.

Κάθε προπαγάνδα χρησιμοποιεί κοινές σε όλους και αναμφισβήτητες αξίες ως βάση για να χτίσει το επιχείρημά της. Οι αξίες που χρησιμοποίησαν οι δύο προπαγάνδες στον Εμφύλιο, βασίστηκαν κυρίως σε αξίες του Μεσοπολέμου, περίοδο κατά την οποία το έθνος αναδείχθηκε ως κυρίαρχη αξία. Για αυτό και οι ομοιότητες των επιχειρημάτων των προπαγανδιστών παρουσιάζονται να είναι περισσότερες απ' ό,τι οι διαφορές.

Η εκπαίδευση των ανθρώπων ίσως εξηγεί και το γιατί στον Τύπο του ΔΣΕ δεν υπάρχει σχεδόν καμιά αναφορά σε κομμουνισμό ή σοσιαλισμό, ενώ ακόμη και οι αναφορές στο ΚΚΕ ήταν ελάχιστες. Η εξήγηση συνδέεται με την ειρηνική επανάσταση της διανομής αγροτικών κλήρων σε όλους τους ακτήμονες χωρικούς, που είχε σημειωθεί κατά τον Μεσοπόλεμο. Η αγροτική μεταρρύθμιση ήταν ο βασικός λόγος της αποτυχίας του ΚΚΕ να αντλήσει σημαντική εκλογική υποστήριξη από τις αγροτικές κοινωνίες κατά τον Μεσοπόλεμο.⁵⁵ Κατά τη δεκαετία του '40 η αξία της ιδιοκτησίας παρέμενε πολύ ισχυρή στις αγροτικές κοινωνίες, με αποτέλεσμα τόσο κατά την Κατοχή όσο και κατά τον Εμφύλιο η ηγεσία του ΚΚΕ να αποφεύγει τις αναφορές σε κομμουνισμό και σε σχέδια κολεκτιβοποίησης της γης.

Μπορεί στον Τύπο του ΔΣΕ να μην εντοπίζονται αναφορές στον κομμουνισμό, αλλά υπήρχαν πολλές αναφορές στη «δημοκρατία», στο «έθνος» και στην «ελευθερία», δηλαδή στις ίδιες αξίες που υποστήριζε ότι προασπίζει και το κυβερνητικό στρατόπεδο. Οι προπαγανδιστές και των δύο στρατοπέδων γνώριζαν ποιες ήταν οι αξίες του κοινού στο οποίο απευθύνονταν και για αυτό τόνιζαν συνεχώς τις φρικαλεότητες του αντιπάλου, που δεν σεβόταν την αξία της ανθρώπινης ζωής, και τη διάθεσή του να παραδώσει εθνικά εδάφη, που αποτελούσε προσβολή του πατριωτισμού και της υπεράσπισης του έθνους. Αντίστοιχα, και οι δύο επισήμαιναν ότι πολεμούσαν για τη δημοκρατία, την ελευθερία και υπέρ του έθνους. Η χρήση ψευδών πληροφοριών και βαρύγδουπων φράσεων γινόταν και από τις δύο πλευρές, δικαιώνοντας τον ορισμό της προπαγάνδας ως βιασμού της αλήθειας και ως συνέχισης του πολιτικού (δια)λόγου (που χαρακτηρίζει τα δημοκρατικά πολιτεύματα σε ειρηνικές περιόδους) με άλλα μέσα. Από τη στιγμή που ξεκίνησαν οι ένοπλες συγκρούσεις και η κοινωνία πολώθηκε σε μια κλιμάκωση μίσους και πόνου, ο βασικός στόχος ήταν πλέον η επικράτηση επί του αντιπάλου. Στην προσπάθεια να πετύχουν αυτόν τον σκοπό χρησιμοποίησαν και οι δύο αντίπαλοι κάθε δυνατό μέσο.

55. Ραϊμόνδος Αλβανός, «Πολιτικές επιπτώσεις της αγροτικής μεταρρύθμισης και ο νέος ρόλος του κράτους στον Μεσοπόλεμο, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 19 (2015), σ. 191-216.

SUMMARY

Raymondos Alvanos, *The Communication of War and the War of Communication: The Political Discourse of the two opponents of the Greek Civil War through the Press*

The aim of the article is to comparatively present the propaganda campaigns of the two adversaries of the Greek Civil War within the context of their efforts to win the war. Drawing from newspapers of the time, both the commonalities and differences in the communication strategies of the opposing sides are depicted. Each propaganda employs shared and undisputed values as the foundation to build its argument. The values utilized by the two propagandas during the Civil War were primarily based on interwar values, a period during which the nation emerged as a predominant value. Hence, the similarities in the propagandists' arguments appear to outweigh the differences.